

І. О. СТОВБУН

Бердянський державний педагогічний університет

ОБРАЗ ЛЮДИНИ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті уточнюється сутність поняття «образ людини». Автор розглядає різноманітні психолого-педагогічні підходи до тлумачення вказаної дефініції, висловлює свою точку зору на проблему, що досліджується. Розкриваються особливості формування образу людини у дошкільному віці, його вплив на формування та розвиток особистості дитини.

Ключові слова: образ людини, образ світу, емоційно-ціннісне ставлення до світу, особистість.

Постановка проблеми. У психолого-педагогічних дослідженнях (О. Вовчик-Блакитна, Д. Колесов та ін.) доведено, що первинний образ світу починає формуватися вже на першому році життя дитини. У дошкільному віці ці уявлення конкретизуються, диференціюються, усвідомлюються. Саме на цьому віковому етапі закладаються основи ціннісного ставлення до світу: оточуючих людей, природи, матеріального та природного середовища. Гармонізації взаємодії дитини зі світом можна досягти за умови сформованості у вихованця не тільки відповідної системи знань про інших людей, природу, самого себе, але й усвідомлення власних дій по відношенню до навколишнього, цілей своєї діяльності, мотивів та результатів учинків (І. Бех, Л. Виготський, О. Купецькова, О. Леонт'єв та ін.). Для цього дитині необхідно орієнтуватись на певні ідеали, зразки, еталони, які слугуватимуть основою для тлумачення власних учинків і мінливих подій сьогодення. Таким ідеалом виступає образ іншої людини як носія суспільних функцій і вимог. Тому перед сучасною дошкільною психолого-педагогічною наукою та практикою стоїть проблема цілеспрямованого перетворення основних ідеалів життя та культури на внутрішньо прийняті ідеали підростаючої особистості. Згодом ці ідеали стануть невід'ємним елементом уявлення дитини про себе реального та ідеального. Важливою умовою цього процесу є формування у свідомості дитини такого образу людини, який втілював би світоглядні уявлення суспільства про особистість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблема формування та розвитку образу людини в уявленні дитини дошкільного віку у вітчизняній психології була поставлена виходячи із розуміння сутності психіки як суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності, яке регулює діяльність та поведінку, опосередковує взаємодію людини з навколишнім середовищем (О. Бондаренко, Є. Бреус, В. Ситніков, Л. Хохлова та ін.). Таке твердження відкриває шлях до дослідження образу людини як соціально детермінованого феномену [5]. Також вплив образів на поведінку людини вивчали закордонні вчені Ю. Галантер, Дж. Міллер, Л. Ноттен. Вплив образів на практичну діяльність підкреслювали Ж. Делез, П. Фіндлер, зауважуючи, що рух від досвіду до образів і від образів до поведінки складає єдиний процес розвитку психіки людини.

Психолого-педагогічні дослідження, проведені у рідній діяльній підході (Л. Божович, О. Леонт'єв, П. Гальперін та ін.), довели, що вирішальну роль у психічному розвитку дитини посідають умови життєдіяльності, в яких відбувається оволодіння нею суспільним досвідом. Тому лише у практиці спільної діяльності та спілкування дошкільника спершу із близькими людьми, а пізніше із ширшим осередком дорослих та однолітків, формується більш-менш цілісний образ партнера по взаємодії, що дозволяє відрізнити одного суб'єкта від іншого не лише за зовнішнім виглядом, а й за внутрішніми характеристиками. У залежності від мотивації та емоційної насиченості діяльності одні образи стають більш значущими для вихованця, інші залишаються особистісно

нейтральними та не впливають на його подальшу життєдіяльність. Тісний взаємозв'язок «образного» та «особистісного» (образ не може існувати поза оцінним ставленням суб'єкта до об'єкта пізнання) вказує на необхідність спеціальної розробки проблеми образного відображення дитиною іншої людини як партнера по діяльності та спілкуванню.

Завдання статті – визначити та проаналізувати основні теоретичні підходи до вивчення сутності образу людини, особливостей його формування у дошкільному дитинстві та з'ясувати значення образу людини в розвитку особистості дитини.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень з означеної проблеми показав, що єдиної точки зору на питання формування та збагачення образу людини в уявленні дитини дошкільного віку немає. Можна виділити три основні теоретичні підходи, які лежать в основі висвітлення поняття «образ людини»: визначення означеного поняття, виходячи із поєднання основних його складових «образ» і «людина» (В. Аллахвердов, Л. Баткин, К. Ватутіна, Д. Лихачев, Б. Ломов та ін.); інтерпретація дефініції «образу людини» як фундаментального компоненту «образу світу» (Б. Величковський, О.Леонт'єв, С. Смирнов та ін.); тлумачення поняття «образ людини» як синоніму понять «Ти-образ» (Г. Полукчи), «інша людина» (К. Воболіс), «зовнішнє Я» (О. Самко) тощо.

Згідно з першим підходом, категорія «образ» розглядається як результат та ідеальна форма відображення об'єктів, предметів та явищ матеріального світу в свідомості людини, а також як уявлення про щось або когось. У свою чергу, «уявлення» визначається як відтворення у свідомості людини раніше сприйнятого, як знання, розуміння чогось. У такий інтерпретації образ має як мінімум дві відмінності від уявлення. По-перше, образ як відображення може виникати в свідомості миттєво та безпосередньо під час сприймання (за О.Леонт'євим «первинний образ»). По-друге, уявлення виникають відстрочено, при відсутності дії безпосереднього подразника на органи чуття, та при формуванні вони опосередковуються мисленням та мовленням (за О.Леонт'євим «вторинний образ»). Проте і образ, і уявлення одночасно виступають як зміст сприймання та пам'яті, які через другу сигнальну систему взаємозбагачуються, поєднуючи емпіричний і теоретичний рівні пізнання дійсності [2].

Висловлюючи думку про персоніфікацію образної сфери, також необхідно звернутися до досліджень С. Рубінштейна, який розглядав образ як відображення об'єкта. Але в образі об'єкт відображується так, як він виступає у реальних життєвих відносинах, в які вступає з ним суб'єкт. Тобто у психічному образі обов'язково наявна особистісно-ситуативна упередженість, відображення не лише об'єкта, але й його життєвого смислу для людини. Спираючись на дослідження С. Рубінштейна, А. Гостев розглядає образну сферу людини в контексті методологічних проблем психології особистості. Автор стверджує, що образи трансформують внутрішній світ людини. Вторинні образи виступають у вигляді попереджувальної програми поведінки особистості, тобто відбувається фіксація певного досвіду для її подальшого продуктивного використання. Також вторинні образи функціонують у вигляді еталонів, забезпечуючи селекцію, відбір необхідної для подальшої життєдіяльності інформації, регулюючи дії та стани людини. Таким чином, образна сфера являє собою багаторівневу динамічну систему, що складається із окремих образів, виконуючи функцію регуляції зовнішньої реальності та внутрішнього світу особистості у відповідності до актуальної життєвої ситуації.

Схожу позицію з А. Гостевим займають і В. Петухов, М. Бондарева, В.Атюніна та інші дослідники. Вони зауважують, що унікальність суб'єктивного бачення реальності формується під впливом образу цієї реальності. Суб'єктивна оцінка образу проявляється на кожному із рівнів його формування. Саме образ є фундаментом базових особистісних утворень (ідеалів, переконань) та обумовлює спосіб світобачення людини, її емоційно-ціннісне ставлення до світу.

У дослідженнях Н. Завалової, Б. Ломова, В. Пономаренко виділяють три основних рівня психічного відображення: сенсорно-перцептивний, рівень уявлень, вербально-логічний рівень. Основною характеристикою сенсорно-перцептивного відображення є те, що воно

виникає за умови безпосереднього впливу об'єкта на органи чуття людини та розгортається у реальному часі. На рівні уявлень на основі багатократного сприймання певних об'єктів виникають елементарні узагальнення їхніх образів, що дає можливість виконувати певні дії з необхідним образом у мислинневому плані (аналізувати, синтезувати, абстрагувати тощо). Вербально-логічний рівень – рівень образів-понять, раціонального пізнання, на якому людина оперує поняттями та використовує логічні прийоми, які сформувалися у філогенезі, та в яких зафіксовані суспільно-історична практика людства (мова, математичні, графічні символи та правила їхнього використання) [4]. За висновками експериментальних досліджень (Л. Виготський, Д.Узнадзе), образи-поняття дитина здатна засвоїти та використовувати вже на етапі дошкільного віку. Але без планомірного навчання вони залишаються не досить розвиненими, змістовно не оформлені, бо слугують лише знаряддям взаєморозуміння з іншими людьми. Образ-поняття виникає та змістовно оформлюється тільки при виникненні потреби у ньому, у процесі усвідомленої цілеспрямованої діяльності під керівництвом дорослого [3].

Ми поділяємо думку вчених (О. Леонт'єв, С.Смирнов та ін.), згідно якої поняття «образ людини» розглядається як структурний компонент дефініції «образу світу». Як показує аналіз міркувань і висновків із психологічних досліджень, образ світу, а відповідно й образ людини, не можна розглядати як наочну картину, копію, тому що він містить надчуттєві компоненти, такі як значення та смисл [1]. Образ людини є універсальною формою організації життєвого досвіду дитини, що визначає можливості пізнання та керування власною поведінкою. Чим молодша дитина, тим менше в неї досвіду. З віком він розширюється, поглиблюється, набуває індивідуального забарвлення, стає предметом аналізу та самооцінки особистості (О. Кононко). Якщо образ людини не досить чіткий, має негативну модальність, то він поступово призводить до формування неадекватної самооцінки та оцінки навколишніх людей, егоїстичної зацикленості вихованця, перетворення дитини на інертного споживача суспільних благ.

Окрім того, образ людини є не просто відображенням минулого чи теперішнього, а є відображенням майбутнього, бо являє систему очікувань, прогнозів про те, що відбудеться у майбутньому, якщо ми будемо поводити себе тим чи іншим чином. З цієї позиції образ людини розглядається як суб'єктивне емоційно-когнітивне утворення, система уявлень про іншу людину, що включає її різноманітні характеристики: зовнішність, гендерні особливості, характеристики, які відображують різні сторони особистості, які описують людину як члена суспільства, суб'єкта діяльності, що спирається в думках і вчинках на загальнолюдські, духовні та моральні цінності [7].

Важливим теоретичним положенням також є підхід Л. Виготського, згідно з яким образ людини з'являється у свідомості тільки в процесі взаємодії та кооперації з іншими людьми, яка початковому етапі має форму спільних зовнішніх дій та зовнішнього мовлення. Приймаючи дане положення, О. Леонт'єв зазначає, що паралельно у людини змінюється форма психічного відображення, виникає рефлексія оточуючої дійсності, партнера взаємодії, самої себе. Як наслідок, відбувається не механічне переміщення зовнішнього перцептивного образу у внутрішній план, а відбувається побудова якісно нового образу людини, який залежить від інтересів, мотивів, бажань, переконань, можливостей, життєвих установок, цінностей суб'єкта. Таким чином, основним процесам діяльності виступає інтеріоризація її зовнішньої форми (спілкування, взаємодія з людиною), що призводить до формування суб'єктивного образу людини [1, 3].

Згідно з дослідженнями Б.Ананьєва, С. Рубінштейна провідна роль у процесі формування образу належить візуальній модальності. Зоровий образ вибирає, синтезує, організує дані, отримані за допомогою інших аналізаторів. Відповідно до цього, в першу чергу сприймаються зовнішні та поведінкові ознаки, а згодом інтерпретуються особистісні якості. Ще більш складний механізм являє собою формування узагальненого образу людини. Безліч суб'єктивних уявлень про конкретних людей, про літературних та кінематографічних персонажів, які були сприйняті у різні часові проміжки в різних життєвих ситуаціях,

утворюють узагальнений образ людини. Цей узагальнений образ являє собою єдність чуттєвого та раціонального, за змістом відповідає емпіричному поняттю (поєднує однорідні об'єкти в певні класи), що передбачає його вираження у вербальній формі [2]. Однак має свої специфічні відмінності: поняття відповідає на питання «хто або що це?», а образ більшою мірою – на питання «який він?». Крім того, узагальнений образ людини може бути сформованим раніше образів конкретних людей, ще до безпосередньої зустрічі з ними, за допомогою розповідей інших людей, знайомства з речами цієї людини тощо.

З огляду на вищевказані дослідницькі тенденції, науковці (Н. Вараєва, В. Лабунська, О. Мінькова та ін.) виокремлюють декілька аспектів психологічного змісту узагальненого образу людини: когнітивний, структурний, комунікативний, гносеологічний. Під час формування образу людини дитина засвоює морально-духовні цінності, що зумовлює певне ставлення до людей з боку вихованця [7]. Отже, образ людини становить основу моральності дошкільника, впливає на вибірковість стосунків з іншими людьми, здатність до самоствердження та самореалізації.

Висновки. У результаті теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури, нами було прийнято поняття «образу людини» як основоположного компоненту «образу світу», розробленого О. Леонтьєвим. У відповідності до цього образ людини є генетично та функціонально первинним по відношенню до конкретного чуттєвого образу, що зумовлює його постійну зміну, збагачення новими елементами, а отже забезпечує перехід дошкільника в зону найближчого (Л. Виготський) та актуального (М. Поддяков) розвитку. У зв'язку із об'єктивними трансформаціями реалій дійсності та розвитком внутрішнього світу дитини образ людини змінюється протягом усього життя. Тому зміст наповнення образу людини має вікову специфіку.

Образ людини починає формуватися та змістовно наповнюється з перших років життя дитини. Він являє собою багаторівневу цілісну систему уявлень дошкільника про інших людей, яка складається з інваріантної та варіативної частин. Інваріантна формується в контексті культури, відображаючи систему цінностей, значень та смислів, носієм яких виступають інші люди. Вона визначається тими соціокультурними умовами, у яких знаходиться дитина. Варіативна частина відображає унікальність життєвого шляху вихованця. Така структура дозволяє дошкільнику адекватно адаптуватися в світі та відповідним чином впливати на нього.

Отже, образ людини формується під впливом тих поглядів, які притаманні соціальному оточенню дошкільника: родини, іншим значущим дорослим та одноліткам. Тому аналіз особливостей образу людини необхідно проводити у взаємозв'язку з реаліями розвитку та життєдіяльності дитини.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження. Проблема формування образу людини в уявленні дитини дошкільного віку є однією з найважливіших у віковій та педагогічній психології (Н. Васіна, С. Ліппо та ін.). Розробка цієї проблеми важлива для вирішення прикладних завдань, які постають перед психологічною наукою та суспільною практикою, а саме: дослідження детермінації змісту образу людини, розробка психодіагностичних методик для вивчення структури та специфіки образу людини в дошкільному віці, виявлення впливу образу людини на розвиток різних видів діяльності дошкільника, розробка методик кількісного та якісного збагачення образу людини в уявленні вихованця.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
2. Вараева Н.В. Особенности становления образа взрослого в сознании детей и подростков, находящихся в условиях социально-реабилитационного центра: монография / Н.В. Вараева, Е.С. Минькова. – Нижний Новгород: ВГИПУ, 2008. – 144 с.

3. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. / Л.С.Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – Т.2: Проблемы общей психологии. – 1982. – 504 с.
4. Завалова Н.Д. Образ в системе психической регуляции деятельности / Н.Д. Завалова, Б.Ф. Ломов, В.А. Пономаренко. – М.: Наука, 1986. – С. 9-19.
5. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навч. посібник / [М.С.Корольчук, Ю.Л.Трофімов, В.І.Осьодло та ін.]. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 336 с.
6. Піроженко Т.О. Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного навчального закладу / Т.О. Піроженко. – Запоріжжя: «ЛПРС» ЛТД, 2003. – 168 с.
7. Рыжкова А.В. «Образ семьи» у детей дошкольного возраста и их родителей: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук: спец. 19.00.13 «Психология развития и акмеология» / А.В. Рыжкова. – СПб., 2009. – 24 с.

Надійшла до редколегії 30.09.2011.

Стовбун И. А. Образ человека: сущность и особенности формирования в дошкольном детстве.

В статье уточняется сущность понятия «образ человека». Автор рассматривает различные психолого-педагогические подходы к толкованию указанной дефиниции, высказывает свою точку зрения на исследуемую проблему. Раскрываются особенности формирования образа человека в дошкольном возрасте, его влияние на развитие личности ребенка.

Ключевые слова: *образ человека, образ мира, эмоционально-ценностное отношение к миру.*

Stovbun Irina. Man's appearance: essence and features of formation in the preschool age.

In the article different approaches to determination of essence of a concept of a man's appearance are analyzed. The author analyses different philosophic, psychological and pedagogic approaches to the interpretation of the concept and gives her view on the analyzed problem. The features of a man's appearance in the preschool age, its influence on forming of a child's outlook are opened up.

Key words: *man's appearance, world's image, emotional-value attitude to the world.*